

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andrej Plohl

Povojni poboji na Slovenskem 1945

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andrej Plohl

Mentor: doc. dr. Damijan Guštin

Povojni poboji na Slovenskem 1945

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

*»Če mi odmeriš smrt, me ne boli.
Bolelo bi me le, če bi pustila,
da truplo bratovo nepokopano
trohni. Nič drugega me ne boli.«*

Sofokles: Antigona

ZAHVALE

Staršem, za podporo pri študiju in vseživljenjske nasvete.

Sestri Nataši za podporo in majhne pozornosti.

Prijateljem, sorodnikom in vsem, ki so kakor koli pomagali pri nastanku te naloge.

Brez vas mi ne bi uspelo.

POVOJNI POBOJI NA SLOVENSKEM 1945

Druga svetovna vojna na Slovenskem se je končala s podpisom kapitulacije Nemčije, vendar pa je to prineslo s sabo še veliko drugih posledic. V Sloveniji je že med vojno potekala revolucija, katere posledica je bila državljansko vojno. Na eni strani je bil komunizem in njemu privrženi partizani, na drugi strani so bili domobranci. Zmaga je bila na strani partizanov; tako se je začelo preseljevanje beguncev in prebeg slovenskih domobrancev ter njihovih privrženecv v sosednje države, kjer so se predali britanskim oblastim. Zaradi podpisanih dogovorov med Titom in Churchillom so bili kasneje ti izročeni jugoslovanski vladi. Ko so bili pripeljani nazaj v domovino, jih je čakala grenka usoda. Večina je bila brez sojenja obsojena na smrt, ustreljena in odvržena v kraške jame, rove in rudnike. Nekaj masovnih grobišč, natančneje 410, nastalih v času poveljnih poveljev leta 1945, je že odkritih, vendar je po Sloveniji še veliko takšnih, ki jih je potrebno odkriti.

Ključne besede: domobranci, partizani, množični povelji, masovna grobišča.

POST-WAR KILLINGS IN THE SLOVENIAN 1945

Second World War ended in this part of the world with signing of capitulations from Germany, but for Slovenia it still wasn't over. It held a lot of consequences for the Slovenian home guard that was founded as an opposition to partisans; some people even say we had a civil war. Because the win after the war was on the partisans side most of the home guards fled the country and went to our bordering countries for the protection of American – English forces. After that Tito and Churchill signed an agreement that ordered English soldiers to hand over the refuges to the Yugoslav forces. They were transported back to the home country where most of them were killed without trial. They were thrown in karstic caves, ditches and mines. Some of the massive graveyards have already been discovered, more than 410, but there are still many of them undiscovered and forgot.

Key words: home guard, partisans, massive killing, massive graveyards.

KAZALO

1	UVOD	6
1.1	Metodološki okvir naloge.....	7
2	DRUGA SVETOVNA VOJNA V SLOVENIJI IN NJEN KONEC	8
2.1	Konec vojne.....	10
3	POTI UMIKA IN PRIHODA V DOMOVINO	13
4	OZADJE MNOŽIČNIH POBOJEV IN NJIHOVO IZVRŠEVANJE	16
4.1	Pobijanja.....	17
4.1.1	Umik čez Ljubelj in »Vetrinjska tragedija«	18
4.2	Morišča in grobišča	19
4.2.1	Grobišča v Zasavju.....	21
4.2.2	Grobišča na Dolenjskem in Notranjskem.....	24
4.2.2	Grobišča v Kočevskem rogu	26
4.2.3	Grobišča amnestirancev	27
4.2.4	Grobišča na Gorenjskem	27
5	POLITIČNI VIDIK POBOJEV	28
6	EVIDENTIRANJE GROBIŠČ	30
7	SKLEP	31
8	LITERATURA	32
	PRILOGA A: Zemljevid prikritih grobišč po Sloveniji	35
	PRILOGA B: Pismo Edvarda Kardelja Borisu Kidriču o prepočasnem »čiščenju«	36
	PRILOGA C: Osrednji državni spomenik zamolčanim žrtvam povojnih pobojev	37

1 UVOD

Vsaka zgodba ima svoj začetek in konec. Diplomsko delo opisuje konec druge svetovne vojne na Slovenskem, natančneje, množično pobijanje leta 1945. Ko sem se lotil te naloge, je bilo moje predznanje osredotočeno predvsem na to, kar sem zasledil v medijih in na predavanjih, ki mi jih je ponudila fakulteta. Najprej sem začel s preučevanjem del slovenskih avtorjev. Pri tem sem ugotovil, da je večina na nek način sorodstveno povezanih z domobranci na Slovenskem. Knjige so polne zgodb o obupu, nesrečah, ki so jih doživljali tako pripadniki poražene strani kot njihovi sodelavci ali sorodniki. Morijo, ki jo opisujejo, bi lahko primerjali z najhujšimi državljanskimi vojnami na planetu. Vsi se zgražamo, ko gledamo televizijske oddaje in opazujemo zgodbe upehane ljudi v Afriki, nesrečne zgodbe Ruande ali Srebrenice. Vse govorijo o genocidu, načrtnem iztrebljanju neke določene etnične skupine, pripadnikov določenih združenj. Ni nam potrebno iti tako daleč. Kot bo kasneje razvidno iz diplomskega dela, je skoraj v vsakem mestu, vasi ali gozdu na Slovenskem množično grobišče, ki je posledica iztrebljanja 1945. Ko sem preučil vso slovensko literaturo, sem se osredotočil še na dela avtorjev bivših jugoslovanskih republik, ki so prav tako doživljale enak ali podoben konec vojne. Začetki so podobni in posledice v vseh primerih katastrofalne. Ko sem se lotil člankov, sem ugotovil, da v Sloveniji še vedno, ne glede na pretečen čas, vlada ozračje zamer in nesramnosti. Ljudje se še vedno želijo poistovetiti s svojo zgodovino, »mi smo bili beli, vi pa rdeči«. Zgodovina bo vedno tu, upam, da zato, da se bomo iz nje lahko česa naučili in je ne ponavljali. V nekaterih predelih in na nekaterih prireditvah je prepovedano peti partizanske pesmi, spet drugje po Sloveniji je prepovedano peti domobranske, ker se s tem opredelijo za privrženca domobrancev in jih je strah, kaj si bomo mislili o njih. Menim, da je čas, da osvetlimo dogodke, razkrijemo zločine, se iz njih naučimo vredne lekcije, kot so strpnost, znati biti zmagovalec oziroma poraženec, da nobena ideologija ni nad drugo, da je človeško življenje ne glede na raso, prepričanje, okolje, narodnost, neprecenljivo in nedotakljivo, jih postavimo ob bok zmagi in gremo naprej. Te misli je odlično sklenil avtor Justin Stanovnik: »Za spravo je najprej treba reči, da je mogoča. Ta trditev predpostavlja samo en pogoj: da obvelja, da stvari, pa naj že mirujejo ali pa se premikajo, obstajajo na en način. Ali drugače povedano, da obstaja v svetu zunaj nas ena sama resnica. Sprava ni nič drugega kot to, da zunanja dejanskost vstopi v nas in postane naša notranja dejanskost. Sprava raste iz priznanja resnice, ne glede na to, ali resnica moje samopojmovanje podpira ali zanika. Za to spoznanje in priznanje pa je potreben tako velik notranji napor, da moramo zgornjemu pogoju dodati še enega: spreobrnitev. Spreobrnitev pa ni nič drugega kot poslušnost notranjemu ukazu, ki

človeku spričo njegove osnovne konstitucije ne bi smel biti povsem neznan: živeti v resnici.« (Stanovnik 2008, 23).

1.1 Metodološki okvir naloge

Za diplomsko nalogo sem izbral naslov Povojni poboji na Slovenskem leta 1945, pri čemer sem se osredotočil na poboje na območju Slovenije in jih časovno omejil na eno leto.

Teze, ki jih skušam v diplomski nalogi potrditi ali ovreči:

- Poboji so potekali na več lokacijah po celotni Sloveniji.
- Izročitev domobranskih enot in civilistov v roke jugoslovanskim oblastem je bila posledica poveljnega dogovora med Titom in Churchillom.
- Med žrtve v Sloveniji sodijo državljani vseh republik bivše Jugoslavije.

Metodi preučevanja:

- sekundarna analiza virov (knjižnih in spletnih virov)
- analiza formalnih dokumentov

Temeljni pojmi in kratice

Prikrita grobišča: Izrazi zamolčana grobišča, poveljna grobišča, fojbe ali sedaj najbolj uveljavljeni prikrita grobišča pomenijo in vključuje grobišča, ki so posledica poveljnih množičnih in posamičnih izvensodnih usmrtitev v letih 1945–46, pa tudi grobišča iz časa vojne, v katerih ležijo posmrtni ostanki pripadnikov oboroženih formacij protipartizanskega tabora in tudi civilistov, ki niso bila označena. V širšem pomenu prikrita grobišča pojmuje kot vsa tista grobišča iz omenjenega obdobja, kjer so pokopani vojaki in civilisti, ki niso imeli možnosti ali niso smeli imeti svojega groba.

KNOJ: Korpus narodne obrambe Jugoslavije

OZNA: Oddelek za zaščito naroda (ljudstva)

OF: Osvobodilna fronta slovenskega naroda

JA: Jugoslovanska armada

KPJ: Komunistična partija Jugoslavije

2 DRUGA SVETOVNA VOJNA V SLOVENIJI IN NJEN KONEC

V Sloveniji se je vojna začela 6. aprila 1941, ko so sile Osi napadle Jugoslavijo. Koroški Slovenci so bili v vojni že od 1. septembra leta 1939, primorski Slovenci pa od leta 1940. Nemci so prve kraje v Sloveniji zasedli že 8. aprila 1941. V Maribor in Ptuj so vkorakali 9., v Celje pa 10. aprila. Italijani so hitro zasedli Notranjsko in 11. aprila že Ljubljano. Jugoslovanska vojska se je po začetnem odporu umaknila. Ob začetku vojne Slovenci nismo imeli enotnega vodstva in programa. Nekateri meščanski politiki so skupaj s kraljem zbežali v London, od koder so skušali vplivati na domače razmere. Zato je dr. Natlačen 6. aprila s predstavniki slovenskih političnih strank ustanovil Narodni svet za Slovenijo. Vanj so vstopili: Slovenska ljudska stranka (SLS), Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS), Narodna radikalna stranka (NRS), Samostojna demokratska stranka (SDS) in Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ). Zavrnili so pa pristop Komunistične partije Slovenije, ker je bila v Kraljevini Jugoslaviji prepovedana. Smisel NS za Slovenijo je bil, da v upravi in političnem vodenju slovenskega naroda stoji ob strani banu Dravske banovine dr. Marku Natlačenu (Griesser - Pečar 2004, 59).

Protiimperialistična fronta je bila ustanovljena na deževno popoldne 26. aprila v stanovanju Josipa Vidmarja na Večni poti pod Rožnikom. Od ustanovitve naprej do napada Hitlerjeve Nemčije na Sovjetsko je zveza dvigala poteptano narodno zavest in zbirala borbena jedro OF ter prvih partizanskih čet. Na sestanku so sodelovali: Josip Vidmar, Boris Kidrič, Boris Zihelr, dr. Aleš Bebler, Jože Rus, dr. Ferdo Kozak, dr. Franc Šturm in Tone Fajfar. Od 22. junija 1941 se je Protiimperialistična fronta preimenovala v OF, se odločila za takojšen oborožen odpor in začela novačiti prve partizane. Od julija naprej pa se začelja množičen polet OF z neposrednimi akcijami in boji z okupatorji (Zadnik in Križnar 1990, 58).

Vrhovni plenum OF slovenskega naroda se je oblikoval 16. septembra 1941 v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) in izdal prve štiri odloke:

- o vključitvi partizanskih enot v enotno jugoslovansko vojsko,
- o narodnem davku,
- o posojilu svobode,
- o kaznovanju narodnih izdajalcev.

Vrhovni plenum SNOO je izjavil, da med vojno edini predstavlja, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Vsako združevanje okupiranega slovenskega naroda izven okvira OF je škodljivo boju za narodno svobodo. S tem se kaže začetek monopolizacije osvobodilnega gibanja. Že imajo svoje nadrejene, ki imajo svoj sedež in odbore, ki delujejo po celi Sloveniji (Vodopivec 2004, 133–138).

OF je imela torej dvojno naravo. Bila je vseljusko osvobodilno gibanje in hkrati slovenska ljudska oblast. Zgodovinski pomen ima sklep zbora »o predstavništvu in vodstvu slovenske NOB in o začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem razdobju«, ki ugotavlja, da se je OF razvila v ljudsko oblast in da je OF edini zakoniti predstavnik slovenskega naroda. Plenum OF kot SNOO izvršuje zakonodajo in izvršilno oblast in postavlja vse potrebne organe ljudske oblasti slovenskega naroda. Narodnoosvobodilna vojska Slovenije je sestavni del NOV Jugoslavije. Zrasla je iz slovenskih partizanov in je skupaj z NOV Jugoslavije, ki jo vodi Josip Broz – Tito, edina narodna vojska Jugoslavije (Vodopivec 2004, 133–138).

Odporniško gibanje se je kljub težkim razmeram, v katerih je delovalo obdržalo in razširilo. Zima 1944/45 je bila zadnja, ko so partizani še morali ostati v gorah in gozdovih. Leta 1945 pa je prišla dolgo pričakovana pomlad, ki je prinesla zmago slovenskemu narodu nad sovražniki in svobodo. Jeseni 1944 so bile osvobojene vsa Srbija, Makedonija, Črna gora in Dalmacija (Dolenc in Gabrič 2002, 143–157).

Protinacistična koalicija Združeni narodi je odporniško gibanje v Jugoslaviji priznala za legitimno oblast in ga podprla, ko je skupaj z emigrantsko vlado oblikoval novo prehodno državno oblast Demokratično federativno Jugoslavijo. 1. marca 1945 se je NOV reorganizirala v Jugoslovansko armado, ki se je s štirimi armadami borila za končno osvoboditev vsega jugoslovanskega ozemlja. 3. armada je marca in aprila prodirala med Savo in Dravo na Hrvaškem, 2. je zlomila odpor sovražnika v Sremu, 1. je prodirala v Bosno proti Karlovcu, 4. pa iz Bosne proti Reki, Istri in Trstu. Narodnoosvobodilni boj je bil končan. Slovensko ljudstvo je v njem častno izpolnilo svojo dolžnost (Vodopivec 2004, 133–138).

KPJ je NOB povezala z bojem naprednih sil v svetu, kajti vojna proti fašizmu je bila osvobodilna. Poleg tega pa je KPJ združila večino demokratične sile ne glede na politične, idejne in svetovnonazorske razlike (Božič 1980, 151).

2.1 *Konec vojne*

Med zgodovinarji ni enotnega mnenja o dogajanjih med drugo svetovno vojno v Sloveniji. Ena ugotovitev pa je že sedaj nesporna: v Sloveniji je bila med drugo svetovno vojno revolucija¹, ki je bila v nekaterih pogledih celo hujša kot na ostalem ozemlju razkosane bivše Jugoslavije. Bila je revolucija v času okupacije z vsemi njenimi grozotami. (Perme 1998, 62)

Prišel je čas, ko se je - po Kardeljevi tezi - "iz sporadnih in v glavnem obrambnih akcij" začela razvijati komunistična revolucija. "Osvobodilni napor je treba tesno povezati s splošnimi demokratskimi naprednimi napori človečanstva"... (t.j. komunizma). "Na bazi tega splošnega ustanka je vse, kar je bilo profašistično (t.j. nekomunistično), peterokolonaštvo, kapitulanstvo, kar je bilo pristašev "čakanja", vse, kar je bilo v nasprotju z lastnim narodom (t.j. OF), postalo odkrito antinacionalno..." (t.j. izdajalsko)... Tako imamo jasno podan rodoslov "izdajalca" v ustih partizana in te čudne zgodovinske spremembe v značaju slovenskega naroda, da je v pol leta postal "narod izdajalcev", kajti vsaj 80% je bilo "reakcionarjev". In te naj bi – po besedah dr. Baeblerja - pobili sami, ali dali okupatorjem pobiti: ostalo bi jih 20% in ti bi bili "trdni, odločni, brezkompromisni" - komunisti. Zasigurana bi bila diktatura in oblast po vojni, kar je KP imela vedno pred očmi, za drugačni način reševanja bodočnosti pa niti svojim "sopotnikom", kaj šele "reakciji" ni dovoljevala diskusije v sedanosti, t. j. po novem letu 1942. Za vse te, ki bi kakorkoli skušali (t.j. odkriti odpor) ali vsaj mogli (t.j. prikriti odpor!) na kakšen način "ovirati in otežkočati organiziranje ljudstva v OF" je imela KP "en kriterij": strel in na mrtve šele pečat: izdajalec! (Debeljak 1953)

Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo je KPS ustanovila odporniško gibanje, ki je le v Sloveniji dobilo formalno politično organizacijo z imenom OF. Ta je imela poleg osvoboditve izpod okupatorja eno glavnih nalog izvedbo socialne revolucije. Odnos OF do drugih političnih skupin pojasnjujejo Kardeljeve ugotovitve v začetku avgusta 1941, ko pravi, da so te skupine »ilegalna protirevolucionarna organizacija, ki se skriva za demagoškimi gesli«. Politično ozračje med Slovenci je postajalo vse bolj napeto, ko pa so varnostne in obveščevalne službe ter partizanov začele likvidacije, tudi vse bolj krvavo (Mlakar v Perme 1998, 62).

---

¹ V svojem radikalizmu je KPS vsakršno organiziranje odpora izven OF ocenjevala kot narodno izdajo in tudi ena izmed točk programa OF z naslovom Gesla našega osvobodilnega boja, nastalega junija 1941 – avtor je bil Boris Kidrič –, govori, da se zatiran narod brez boja proti lastni izdajalski kapitalistični gospodi ne more osvoboditi.

Na sestanku Komunistične partije Slovenije 15. 8. 1941 je bil sprejet sklep o organiziranju varnostne in obveščevalne službe. Za ustanovni dan bi lahko veljal 15. avgust 1941, ko je Kardelj povabil na pogovor komunistično aktivistko Zdenko Kidrič in izkušenega partijskega funkcionarja Franca Ravbarja – Viteza. Kardelj je v pismu Titu napisal določene uspehe VOS-a, in sicer da je varnostna služba prišla na tako dober glas, da se tisti, ki ga je vzela »na muho«, ne more rešiti. Zato bežijo, zato se jih je polastila prava panika. Še celo ljubljanski škof se je zaprl in se ne upa ven. Kardelj je v tem poročilu zapisal tudi, da je OF dejansko likvidirala vse stranke v Sloveniji, ki so se združile v Narodni svet za Slovenijo. 23. aprila 1942 je Kardelj poslal Titu še eno poročilo, v katerem je naveden strahoten podatek: »V samem mestu (Ljubljani) se je sedaj število pobitih ovaduhov od začetka aprila (1942) povzpelo prek 40.« 14. junija 1942 je Kardelj pisal Zdenki Kidrič: »Nujno potrebno je očistiti ljubljansko okolico, zlasti Polje Zalog, kjer se je bela garda pošteno vgnezdila. Naučite ženske streljati, zastrupljati in vse mogoče!« 17. septembra 1942 je Kardelj pisal Zdenki Kidrič: »Sedaj je glavno: razbijati belo gardo tako politično kakor fizično. Likvidirajte, kjer koli in kakor koli morete vse tiste, za katere lahko pred javnostjo pokažete, da so izzivači državljanske vojne v korist Italijanov.« (Griesser - Pečar 2004, 367–393).

Z odlokom vrhovnega poveljnika Narodnoosvobodilne vojske (NOV) in partizanskih odredov Jugoslavije (POJ), Tita, je bila 13. marca 1944 ustanovljen Oddelek za zaščito naroda (OZNA). Oddelek za zaščito naroda je bil vojaško urejen po zgledu sovjetskega NKDV². Naloga OZNE je bilo varovanje dosežkov revolucije, zaot je bilo njeno delo posvečeno predvsem odkrivanju notranjega sovražnika in boju proti njemu. V vsakem kraju so sestavili sezname tako imenovanih sovražnih elementov. Po vojni je videla OZNA svojo najpomembnejšo vlogo v likvidaciji okupacijskih enot, slovenskih domobrancev in drugih skupin, obsojanju ravnanja nekdanjih političnih strank in preganjanju njihovih članov. Komunisti v OZNI so se še posebej posvetili Katoliški cerkvi, ki je bila zaradi vpliva na prebivalstvo in protikomunističnega stališča še posebno nevarna za uresničevanje njihovih ciljev. Naloga OZNE je bila preganjanje političnih kaznivih dejanj, zapiranje storilcev in ustvarjanje razmer za ustrezno preiskavo (Griesser - Pečar 2004, 395–405).

Na drugi strani severne meje s Slovenijo je 29. aprila 1945 ministrski predsednik Winston Churchill poslal zunanjemu ministrstvu jasno navodilo glede »protipartizanskih

---

² Sovjetska politična policija 1934–1944.

jugoslovanskih sil, ko bo 15. armadna skupina prišla v stik z njimi.« Ministrski predsednik je načeloma odločil, da »ne more biti dvoma o tem, da .... jih je treba razorožiti in spraviti v begunska taborišča, ker je to edina možna rešitev.« Maršal Alexander je v začetku maja izdal navodilo, da »bodo z disidentskimi ali kvizlinškimi četami jugoslovanskega rodu v Julijski Benečiji ravnali kot z razoroženimi sovražnimi oddelki.« Obe odločbi sta bili v soglasju s pomembno direktivo skupnega anglo-ameriškega štaba z dne 9. avgusta 1944. Uradnik zunanjega ministrstva je pozneje zabeležil, da čeprav so Alexandrove besede pomenile, da Jugoslovani, ki jih bodo zajeli kot vojne ujetnike, ne bodo vračali v Jugoslavijo, glede tega ni izrecnega navodila. Potem je 17. maja 1945, prav tistega dne, ko je brigadir Low izdal ukaz, da »se morajo vsi jugoslovanski državljani izročiti Titovim silam, in to čimprej«, Alexander poslal vojnemu ministrstvu in generalu Eisenhowerju v SHAEF brzojavko s poročilom, da se je 25.000 Hrvatov in 24.000 Slovencev že vdalo njegovim silam, da pa jih okoli dvesto tisoč še prihaja. Nadalje je na njegovem področju tudi ogromno število Nemcev, Madžarov in Kozakov. Poudarjal je, da je »zaradi morebitnih sovražnosti proti Jugoslovanom v Avstriji nujno potrebno njegovo armado takoj rešiti tega bremena.« Nujno je zahteval, da se naval beguncev zmanjša s tem, da Eisenhower sprejme Nemce in Kozake pod nadzorstvo SHAEF v Nemčiji. S Hrvati in Slovenci pa bi, tako je mislil, lahko »opravi sam po svojih najboljših močeh z lastnimi sredstvi.« Če bi Eisenhower pomoč odklonil, potem »mi ostane edino ta možnost, da jih bom prisiljen razpustiti.« (Nemce in Kozake namreč). V tej fazi torej očitno Alexander ni razmišljal o tem, da bi kogar koli izročil, najmanj pa Jugoslovane (Pučnik v Jančar 1998, 37–39).

Istega dne, 17. maja, je maršal Alexander poslal še eno brzojavko načelnikom skupnega zavezniškega štaba ter nujno zahteval navodila »glede končne ureditve vprašanja Kozakov, četnikov in Hrvatov.« Njegove zaključne besede še enkrat potrjujejo, da je bila kakršnakoli možnost nehumane akcije proti omenjenim skupinam daleč od njegovih namenov. »V vseh zgornjih primerih bi takojšnja izročitev omenjenih v njihovo državo utegnila biti usodna za njihovo zdravje. Prosim za čimprejšnjo odločitev glede končne ureditve.« Načelniki štaba so na to izjavo odgovorili, da se morajo jugoslovanski begunci (četniki in Hrvati) predati jugoslovanskim oblastem. Tako se je tudi zgodilo (Pučnik v Jančar 1998, 37–39).

V Sloveniji so zmagovalci izvedli vrsto zločinov. Najbolj izstopajo tako imenovani »množični izvensodni poboji« vojnih ujetnikov, repatriirancev in v Sloveniji aretiranih civilistov. Med njimi je bilo dokajšnje število žensk, starcev in tudi otrok. V nekaj tednih je bilo pobitih več

tisoč oseb. Pobijanje se je nadaljevalo vse do konca leta 1946, pri čemer je število naglo upadlo. Posamezni primeri izvensodnih pobojev so se dogajali še nekaj let (Pučnik v Jančar 1998, 39).

3 POTI UMIKA IN PRIHODA V DOMOVINO

Druga svetovna vojna se je v Evropi končala v noči na 9. maj 1945, ko je Nemčija podpisala brezpogojno kapitulacijo. Nemška vojska je v neprestanem umikanju iz Jugoslavije šele zapustila Varaždin, Zagreb, Karlovac ter se začela umikati skozi Slovenijo. Generalpolkovnik Alexander von Löhner, poveljnik celotne nemške vojske v Jugoslaviji, je slovenskim partizanom 9. maja v Topolšici podpisal brezpogojno vdajo. Podpisana je bila kapitulacija skupine armad Jugovzhod. Takšne skupine so bile v Evropi le še tri, najmočnejša pa je kapitulirala na našem ozemlju pred partizansko vojsko. To je posebnega pomena, vendar pa se je to dejstvo tudi v bivši Jugoslaviji, da ne govorim o zadnjih 15 letih, premalo poudarjalo. Skupina je štela skoraj 400 tisoč vojakov z vsem orožjem. Skupina se je na poti od Zidanega Mostu začela razkrajati, Löhner je 9. maja podpisal kapitulacijo, ki se je potem ni držal, na Poljani pa so nato razbili zadnjo organizirano enoto te skupine. Nemška vojska, množica protipartizanskih kolaboracionističnih enot različnih narodnosti in civilisti so se pomikali iz jugoslovanskih pokrajin preko slovenskega ozemlja proti Avstriji, da bi se tako izmaknili jugoslovanskemu ujetništvu. Razpoloženje so še dodatno vznemirjale novice, da se je na Reki izkrcala mednarodna komunistična brigada, da pritiska na Trst in proti Ljubljani. V strahu pred Jugoslovansko armado in novimi oblastmi so se nameravali predati Angležem in Američanom v Italiji. Ogromna množica beguncev, ki je zapuščala svoje domove, je od njih namreč pričakovala milejšo usodo, kot bi jo doletela pod novo jugoslovansko oblastjo (Corsellis in Ferrar 2007, 19–36).

Po 5. maju 1945 so se čez Ljubelj na avstrijsko Koroško umaknile tudi slovenske oborožene formacije protipartizanskega tabora: pripadniki Slovenskega domobranstva, Gorenjska samozaščita, del policijskega zbora v Ljubljani in nekaj četnikov. Ti so predstavljali 3. maja 1945 na papirju ustanovljeno Slovensko narodno vojsko. Na Koroškem so si v boju s partizani 11. maja izborili prehod čez Dravo in se dali razorožiti britanski vojski, ki jih je internirala na Vetrinjskem polju južno od Celovca. Umaknilo se jih je okoli deset do dvanajst tisoč in še približno šest tisoč civilistov. Britanske enote so vse do 14. maja sprejemale v ujetništvo tudi več tisoč ustaških, hrvaško domobranskih, srbskih in drugih vojakov ter civilistov. Takrat so namreč dobile iz zavezniškega poveljstva za Sredozemlje v Caserti ukaz,

da vse Jugoslovane, ki so služili nemškim oboroženim silam, izročijo Titovim oblastem in da ne sprejmejo več nobenih enot z jugoslovanskega ozemlja (Ferenc 2005, 7–9).

Na Slovenskem so se v zadnjem vojnem obdobju znašle različne oborožene vojaške enote iz različnih delov Jugoslavije, ki so se bojevale na strani nemških oboroženih sil. Tako so maloštevilne slovenske četnike okrepile četniške formacije, ki so prišle v slovensko Primorje in Istro konec leta 1944 in v začetku 1945. Eno skupino, okoli 1200 četnikov, je z območja hrvaškega Primorja in Like pripeljal vojvoda Doborslav Jevdjević, močnejše enote, okoli 4000 oseb, pa komandant Dinarske četniške divizije pop Momčilo Djuić. Poleg njih so v Slovenijo pripeljali še okoli 6000 pripadnikov Srbskega dobrovoljskega korpusa (t. i. ljotičevcev) in okoli 1500 pripadnikov nekdanje Srbske državne straže (t. i. nedičevcev), ki so se lahko priključili ljotičevcem ali četnikom po lastni presoji. Z njimi je prišlo tudi veliko civilistov in članov družin. V Sloveniji so se te enote nameravale braniti pred Titovo vojsko in s »svobodnega« jugoslovanskega ozemlja bi kasneje osvobajale zasedene dele Jugoslavije. Če pri tem ne bi uspeli, so načrtovali predajo Angloameričanom, ki naj bi jih po njihovih pričakovanjih izkrcali v Istri. Ker se to ni zgodilo, so se tiste enote, ki so jih zadnji dnevi vojne dohiteli na Primorskem in v Istri, pred prodirajočo Jugoslovansko armado umaknile čez Sočo v Italijo in se tam 5. maja predale britanski vojski. Ta jih je razorožila in internirala v taborišča, vendar jih ni vračala Titovi vojski (Ferenc 2005, 7).

Po osvoboditvi Ljubljane in Gorenjske so za umik na Koroško ostale le še omejene transportne poti po Šaleški, Mislinjski in Mežiški dolini, saj je bilo območje severno od Drave namenjeno umiku drugih nemških enot. Nemško vojsko so razoroževali že na širšem celjskem območju, vojska Neodvisne države Hrvatske in četniki pa so se prebijali proti meji. A partizanska vojska je v tistih dneh že zasedla velik del Koroške in jim na Dravi zaprla pot. Enote Jugoslovanke armade, ki so jih zasledovale, so sovražnika vedno bolj stiskale v klešče ter ga hotele zajeti, da ne bi ušel »zasluženi kazni«. Boji v Mežiški dolini so trajali do 15. maja 1945, ko se je na zahtevo britanskih poveljstev jugoslovanski vojski vdala velika skupina hrvaških domobrancev in ustašev. V okviru te skupine so bili tudi Albanci (npr. Skenderbegova SS divizija) in Madžari (Madžarska legija) ter črnogorski četniki Sekule Drljevića. S temi operacijami JA se je 15. maja 1945 končala druga svetovna vojna ne samo v Jugoslaviji, temveč tudi v Evropi. Strateški pomen slovenskega ozemlja ob koncu vojne se je kazal tudi v tem, da so se takrat znašle na njem kar štiri zavezniške vojske z osmimi armadami (Ferenc 2005, 9).

Največja skupina ujetih slovenske narodnosti so bili domobranci, ki so se predali angleški armadi, konkretno 6. oklepni diviziji na Koroškem. Kot ujetnike v boju so jih po dogovarjanju z jugoslovanskimi oblastmi izročili partizanskim enotam. Po poročilu dr. Basaja z dne 1. junija 1945, ki ga zgodovinarji resno upoštevajo, je bilo med 27. in 31. majem izročenih 10.500 vojnih ujetnikov in 6.000 civilistov. Njihova pot v Slovenijo je vodila po dveh smereh. Prva je bila po železnici skozi Karavanški predor do Jesenic, nato pa na različne načine do taborišč v Kranju, Šentvidu in Škofji Loki. Druga smer je vodila na Štajersko, pri čemer so del vrnjenih ujetnikov pripeljali z vlakom prek Maribora v Teharje, druge pa prek Slovenj Gradca z železnico do Mislinje, od tam peš do Velenja in naprej z vlaki do Celja in Teharij. Tako so se v zbirnih taboriščih znašli vsi, ki so jih Angleži vrnil in so preživeli transport. Drugo skupino so sestavljali domobranci, ki se niso uspeli umakniti in so bili ujeti že na poti do državne meje ali v okolici svojih domov. Nekatere so na javne pozive tudi sami prijavili oblastem. Tudi te jetnike so odpeljali v bližnje zbirno taborišče ali zapor, pri čemer so bili nekateri umorjeni že na poti. Tretja skupina žrtev so civilisti, ki jih je Ozna aretirala na domovih, pri čemer je uporabljala zelo različne metode. Nekatere je odpeljala v bližnje zapore ali v zbirna taborišča, ponekod pa jih je likvidirala takoj po aretaciji. Tukaj so bila verjetno odločilnega pomena splošna navodila iz Ljubljane in navodila okrožnega pooblaščenca Ozne, včasih pa tudi usmerjenost častnika, ki je izvedel aretacijo. Popolnih podatkov o teh postopkih nimamo, so pa ohranjena nekatera poročila celjske okrožne Ozne. Poročilo z datumom 29. maj 1945 informira Ozno v Ljubljani o izvršenih aretacijah v posameznih krajih na Celjskem. Večina je izredno nazornih, objektivnih in stvarnih, pričajo pa predvsem o slabem ravnanju in o številkah, takrat edini pomembni stvari (Pučnik v Jančar 1998, 42–44).

Četrta skupina žrtev so Slovenci, ki so kot mobiliziranci v nemško vojsko padli v ujetništvo in bili po krajšem ali daljšem času poslani v Slovenijo. Mnogi od njih niso nikoli prispeli domov. Videli so jih še v koncentracijskih taboriščih po Sloveniji, nato pa so izginili.

V peto skupino žrtev slovenske Ozne lahko uvrstimo vse tiste, ki so bili, ali takoj po koncu vojne ali pa tudi v naslednjih letih, ugrabljeni v tujini in skrivaj prepeljani v Slovenijo, kjer so za vedno izginili v zaporih Ozne. Ugrabljanje ljudi v tujini je bila dokaj razširjena metoda slovenske Ozne in so jo uporabljali vse tja v petdeseta leta (Rant 2007, 221–222).

Kot šesto skupino bi lahko označili vse tujce, torej pripadnike ostalih jugoslovanskih narodov ter Italijane in Nemce, ki so jih partizanske čete ujele kot vojake ali pa kot civiliste na begu.

Predvideva se, da je to največja skupina pobitih na ozemlju Slovenije, pri čemer je v večini primerov za njihovo smrt odgovorno poveljstvo 3. in deloma 4. armade. Poboj določenega števila oseb iz te skupine pa so organizirale in izvedle slovenske oblasti. V celoti gre v tej skupini gotovo za nekaj deset tisoč oseb. Zato teh žrtev ne upoštevamo, ko govorimo o številu množično pobitih na Slovenskem. Ozna je s pomočjo slovenskega Knoja večino žrtev najprej zbrala v večjih taboriščih in v lokalnih zaporih (Pučnik v Jančar 1998, 42–44).

4 OZADJE MNOŽIČNIH POBOJEV IN NJIHOVO IZVRŠEVANJE

Slovensko domobranstvo (SD) je bilo ustanovljeno v septembru 1943. Prve enote SD so bile enote vaških stražarjev z Dolenjske in Notranjske, ki so se umaknile na ozemlje pod nemško okupacijo, in še nekateri civilni begunci, da so si rešili golo življenje. Dolenjska in Notranjska sta postali osvobojeno ozemlje, vendar brez svobode. Izvedena je bila splošna mobilizacija moških od 16. do 50. leta starosti. Bojevanja z nemško vojsko partizani niso poznali, kar je bilo ob nemški ofenzivi, ki se je začela oktobra meseca, za njih usodno. Nemške enote so v nekaj dneh razrezale osvobojeno ozemlje na več delov in partizanska vojska je doživela boleč poraz. Vodstveni kader je pobegnil na varno, mobiliziranci pa so postali lahek plen nemške vojske. Ta ni bila sovražno razpoložena do ujetnikov, saj je bila sestavljena iz vodnikov in ruskih vojnih ujetnikov, le oficirski kader so bili kadeti s končanimi vojaškimi šolami. V nekaj dneh so polovili veliko število partizanov in jih pripeljali v Ljubljano. Ljubljana je bila polna ujetnikov in beguncev, vsi javni objekti so jih bili polni. Veliko teh ljudi se je kasneje odločilo za vključitev v domobranske enote (Čepič in drugi 1979, 763–765).

Partizansko vojsko, ki se je spočetka imenovala Partizanski odredi Slovenije (POS), pozneje pa Narodno-osvobodilna vojska (NOV) in še pozneje Jugoslovanska armada, so sestavljale dokaj zasilno oborožene formacije, ki so na gverilski način uresničevale revolucijske načrte KP. Partizanski zakon je bil izdelan »po izkušnjah iz španske državljanske vojne«, torej docela partijska stvaritev. Partizanske vojaške enote so sestavljali vodi, čete, bataljoni, brigade in odredi, nič pa ni bilo določeno, kako velike naj bodo te enote: neredko je četo sestavljalo manj kot 30 ljudi, brigade pogosto niso bile večje kot bataljoni redne vojske. Udarni naslovi vojaških enot so javnost zavestno zavajali: ustvarjali so videz množičnosti in pomembnosti. Partizanski zakon je uvedel – po sovjetskem zgledu – tudi funkcijo političnega komisarja. Te je po vseh enotah postavljajo glavno poveljstvo, njihova naloga pa je bila skrbeti za socialistično vzgojo partizanov. Vsa partizanska vojska je bila prepletena s komunističnimi celicami, tako da so imeli partijci nepartijce pod kontrolo. Kidrič je o tem

zapisal: »Za nas, slovensko partizansko vojsko, velja: zavedati se, da smo politična vojska s političnimi nalogami in dolžnostmi, vojska, ki mora na slovenski narod politično vplivati.« Pa še: »Avantgardistična vloga partije je v tem, da ima partija v rokah vse pozicije, ki bi jih lahko izkoristil kdo drugi«. Značilno za partijsko taktiko je bilo, da so partizani več mesecev v začetku revolucije nosili vojaške kape brez rdeče zvezde, ampak z jugoslovansko kokardo, krščanski socialisti med njimi pa s slovensko zastavico s križcem. Narod pač ni smel vedeti, za kaj pri NOB v resnici gre. V nekaterih krajih so partizani nastopali kot četniki (Slovenska novejša zgodovina 2005, 621–627).

Navodila za politično plat partizanske gverile je dal Kardelj (sept. 1941). V njih je govoril predvsem o prehodu iz defenzive v ofenzivo z nenehnim napadanjem manjših oddelkov in o nujnosti obveščevalne službe, ker bi bila brez nje resna in trajna akcija partizanov nemogoča. Pa še: »Brez neusmiljenega fizičnega iztrebljenja vsake vrste ovaduhov in sovražnikovih agentov partizani ne bodo osigurali varnosti svojega gibanja (Čepič in drugi 1979, 754).«

Večina ljudi je bila pripeljana v koncentracijska taborišča. Najbolj znana koncentracijska taborišča takoj po vojni so bila Šentvid, Teharje, Šternal (Kidričevo), Studenci pri Mariboru, Brestrnica pri Mariboru. Poleg teh je bilo še veliko manjših: v Kranju, v Škofji Loki, pri Kamniku na Perovem, v Prašnikarjevem gradu in v samostanu v Mekinjah, v Celju na različnih lokacijah, pri Mariboru pa v vinarski šoli, v semenišču in Teznem itd. Leta 1945 so bili pomembnejši od teh manjših taborišč mestni in lokalni zapori, ki jih je Ozna že v tednu dni napolnila do vrha. Kot lokalne zapore so v prvih dneh uporabljali tudi privatne hiše ali vsaj njihove kleti (Rant 2007, 233–248).

4.1 Pobijanja

Pobijanje se je začelo takoj po končani vojni. Poleg tistih, ki so bili pobiti takoj po aretaciji ali zajetju, so prišle na vrsto manjše skupine aretiranih civilistov. Ker v mestnih zaporih in v improviziranih zaporih na podeželju kmalu ni bilo več prostora za nove aretirance, so jih začeli »skupinsko« prazniti. O nekaterih krajih imamo okvirne podatke, o drugih ne vemo ničesar. Značilen je primer Slovenske Bistrice, kjer so okrog 20. maja 1945 po telefonskem razgovoru s centralo Ozne v Ljubljani »izpraznili« lokalni zapor in v bližini mesta likvidirali 45 domačinov. Podobno je bilo v Trbovljah in tudi v Hrastniku, kjer je imela Ozna v kleti neke gostilne improviziran zapor, ki ga je bilo potrebno »izprazniti«. Skoraj ni bilo večjega kraja, kjer leta 1945 ni bilo zapora, nad vsemi zaporji pa je imela nadzor Ozna za Slovenijo.

Mnogo večje skupine žrtev so odpeljali na morišča iz sodnih zaporov v Mariboru, iz Starega piskra v Celju, iz zaporov v Ljubljani in v Novem mestu. Nekatere skupine iz zaporov so bile pobite šele konec leta ali celo še januarja 1946, kakor je ugotovil zgodovinar Tone Ferenc za ljubljanske zapore. O drugih zaporih še nimamo podobno temeljitih raziskav, vemo pa, da je bila Brestrnica pri Mariboru zadnjič »izpraznjena« v prvih mesecih 1946 (Pučnik v Jančar 1998, 43).

4.1.1 Umik čez Ljubelj in »Vetrinjska tragedija«

Prvi civilisti so zapustili Ljubljano že v soboto, 5. maja. Ta dan sta pobegnili general Rupnik s svojim spremstvom in škof Rožman. Domobrancem je sledilo kakih 6.000 civilistov; v Vetrinj so prišli 12. in 13. maja. 17.000 Slovencev se je gnetlo na odprtem polju, ki je bilo delno posejano s koruzo, delno pa sveže zorano. Ni bilo zatočišč niti stranišč, hrane je bilo malo, pitna voda pa je bila le v majhnem potoku. Zatočišča so si naredili iz starih kosov vrečevine in lubja, drugi so spali pod vozovi, vsi pa so hodili po lužah in blatu. Britanci niso vedeli, kaj naj si mislijo o domobrancih, Začeli so se tudi spraševati, kaj so imeli skupnega s svojimi vojnimi zavezniki partizani. V nekaj dneh so se begunci organizirali. Na eni strani je bilo vojaško taborišče, na drugi strani taborišče civilnih beguncev. Imeli so šolski pouk, službo božjo, koncerte, parade itd. (Corsellis in Ferrar 2007, 19–).

Repatriacija domobrancev se je začela 27. maja, ko so Britanci med plohami začeli pošiljati domobrance nazaj v Jugoslavijo, smrti naproti. Transporti z domobranci so iz Vetrinja konec maja odhajali v dve smeri: na Področico in v Pliberk. Cilj onih iz Področice so bila množična morišča v Kočevskem Rogu, v Poljanski dolini in v Podutiku; iz Pliberka pa so jih vozili na morišča po teharskih gozdovih pri Celju in v jamah okoli Hrastnika in Trbovelj. Logistično najbolj zahtevni del svoje krvave naloge je opravila Ozna zadnje dni maja in prve dni junija 1945, ko je prišlo iz Avstrije okoli 11.000 vrnjenih domobrancev, torej pripadnikov Slovenskega domobranstva in okoli 6.000 civilistov. Vendar se v virih pojavljajo različne številke: od 8.263 do 11.850. V Pliberk so bili iz Vetrinja po tem datumu vrnjeni naslednji transporti Slovenskega domobranstva, njihovih svojcev in drugih civilistov: 28. maja manjši del 4. polka in dopolnilna četa Slovenske narodne vojske. Večji del je bil predan partizanom na Področici. 29. maja 1945 3 polk (artilериjski oddelek istega pa na Področici), 30. maja 1945 2. polk, 31. maja 1945 je bilo predanih okrog 500 vojakov 1. polka, potem ko se je večina razbežala, ker so prišle v Vetrinje že zanesljive priče o dejanskem vračanju domobrancev in civilistov v Jugoslavijo. Od teh vojakov, ki so se odločili za usodno pot za vrnjenimi brati, so jih nekaj predali partizanom v Pliberku, nekaj pa na Področici. Železniška

postaja v Pliberku je bila prizorišče množične predaje domobrancev, ki so na angleških tovornjakih, pa tudi z vozmi s konjsko vprego, prihajali na prazno pliberško železniško postajo. Na travniku pred postajo so morali vrnjeni izstopiti. Tu so jih angleški vojaki, ki so vodili predajo, še poslednjič preiskali: iskali so skrito orožje. Ko je bil pregled končan, so jih uvrstili v skupine od 80 do 100 in jih s stražo vodili na železniško postajo, kjer so jih angleški oficirji predali partizanskim vojakom. Cilj vlakov sta bili železniški postaji Kočevje in Celje (Corsellis in Ferrar 2007, 9).

Postopek pri razvrščanju »na levo ali desno«, v smrt ali v življenje, je bil podoben v vseh zbirnih taboriščih, vendar različen pri posameznih domobrantskih enotah. Kaže, da je nekdo ocenjeval pomen ali celo krivdo celih bataljonov in določal postopek ravnanja z njimi. Preživeli poročajo, da so v nekaterih enotah delali poimenske sezname, v drugih pa sploh ne in so jih takoj po eni noči, prebiti v Šentvidu, naložili na vagone in odpeljali do Kočevja in takoj naprej na morišča v Rogu. Še posebej v Teharjah so bile opravljene razdelitve v tri skupine, A, B in C. Kategorija A so bili mladoletniki, ki so bili ob amnestiji 4. avgusta večinoma izpuščeni. Kategorija C je bila v celoti likvidirana, kategorija B pa pretežno; nekatere so izločili in postavili pred vojaško sodišče (Tolstoj 1990, 61–61).

4.2 *Morišča in grobišča*

Še vedno nimamo dokončane seznama vseh prikritih morišč in grobišč v Sloveniji. Zato ni mogoče reči, koliko jih je, zagotovo pa lahko rečem, kot je omenil Jože Dežman, da »število prikritih grobišč raste in bo še raslo.«

Vlada RS je na 48. seji 10. 11. 2005 imenovala Komisijo Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč. V letu 2006 je bilo evidentiranih 410 prikritih vojnih grobišč, pričakuje pa se še od 150 do 200 novih lokacij. Vso evidentiranje je v sodelovanju s poznavalci posameznih grobišč, kriminalisti in drugimi ter s sodelavko Matejo Bavdaž opravil Mitja Ferenc. V obdobju marec 2002–februar 2003 in september 2003–december 2004 je obdelal 410 lokacij grobišč. Posnetih je bilo okoli 3400 fotografij, zbranih, prenešenih in urejenih je bilo tudi okoli 2800 skic, zemljevidov in druge dokumentacije, pripravljenih 632 kart s parcelnimi številkami, 199 zemljevidov v merilu 1 : 50.000, zabeleženi so bili številni avdio in videozapisi (Ferenc 2005, 29).

Najbolj pretresljiva so grobišča v kočevskih jamah. Deloma zato, ker leži v njih gotovo največ umorjenih Slovencev, deloma pa zato, ker je bil sam postopek pobijanja izredno grozovit in nečloveški. Dejstvo je, da so v kraške jame metali tudi žive in težko ranjene ljudi, da so bili mnogi zgolj lažje ranjeni ali celo nepoškodovani (bolni in invalidni) in da so bili v jamah obsojeni na počasno umiranje od žeje in lakote. Pričevanja preživelih povedo, da so imeli partizani enak odnos do človeškega življenja kot Hitlerjevi nacisti. Povedo, da so tudi oni zlorabili državo za uničevanje lastnih državljanov. Do danes niso odkrite vse kraške jame, kjer so pobijali. Nekatera pričevanja dokazujejo, da se vse jame niso odprle, ko so jih zaminirali in zasuli. Odprle so se le tiste, v katerih plini, ki so nastajali pri razkroju trupel, niso mogli uhajati po podzemskih rovih in skalnih razpokah. Tako je po izpovedi prič mogoče sklepati, da je ob cesti od Kočevja proti jami pod Krenom še neznano brezno, ki leži okoli 50 metrov levo od ceste, in sicer nekoliko nižje od nivoja ceste. Pričevanja prav tako kažejo, da mora biti še neznano brezno levo od ceste, ki vodi od Dolenjskih Toplic v Rog, in sicer dokaj na začetku Roga. Tudi v okolici Logatca še niso znane vse jame, ki so služile kot grobišča. Podobno velja za Trnovski gozd, za okolico Divače in tudi za kraje med Šentpetrom na Krasu in Postojno. Nekaj je znanega o jamah okrog Rakitne in v Beli krajini. Nekaterih grobišč nikoli ne bo mogoče odkriti, ker so jih predobro zasuli in se niso več odprla (Ferenc 2005, 41–42).

Druga skupina grobišč so rudniški jaški in velike razpoke ob posedanju rudniških jaškov. Gre za območje od Laškega prek Hrastnika do Trbovelj. Najbolj znan je jašek sv. Barbare v Hudi jami pri Laškem. Omenjajo se tudi Krištandol pri Hrastniku, opuščeni rudnik Pečovnik pri Celju ter rudniške razpoke na hribu Gorice na Šoštanjem. V to skupino uvrščamo tudi že pripravljena zaklonišča, bunkerje, ki so jih uporabili za grobišča (Slovenska Bistrica, Krško, Spodnje Radvanje) (Golob in drugi 2005, 118–119).

Tretja skupina tipičnih grobišč so protitankovski in drugi že skopani jarki, ki so jih tik pred koncem vojne pripravili Nemci za morebitno obrambo. Najbolj znan je protitankovski jarek, ki je med Dobovo in Brežicami prečkal polje med Savo in cesto proti Dobovi. Še večje grobišče je verjetno v celjskem protitankovskem jarku, ki je bil nekaj kilometrov dolg in je segal od Teharij do osnovne šole na Golovcu. Tretji protitankovski jarek, napolnjen s trupli, je v Bistrici ob Sotli, takrat Sv. Petru pod Svetimi gorami. Četrti protitankovski jarek in množično grobišče je na Teznem pri Mariboru. Tu je verjetno največje grobišče na Slovenskem, žrtve v veliki večini niso bili slovenski državljani (Žitnik 2000, 189).

Po številu največja skupina grobišč so običajne jame, ki so jih za pokop morali izkopati, večinoma v redkem gozdu, na gozdnih jasad ali na gozdnem obrobju travnikov. Nekatere od teh jam so bile dokaj velike in dolge 10 m in več. Najdemo jih na različnih lokacijah in to na krajih, kjer so kasneje uredili ribnike, smetišča, parkirišča, v sadovnjakih, na obrežju rek, ob potokih, celo ob kapelicah ipd. Nekatera grobišča je odkrila narava (povodnji Lahomščice), druga so se pokazala slučajno ob gradbenih izkopih (gradnja Slovenijalesa v Medlogu) ali ob iskanju posameznikov in društev, le redka so se odpirala načrtno (na Zaplani – Zakovški gozd pod Strmico; v Strelcu – Jelenca) (Golob in drugi 2005, 118).

Poboji so bili hoteni in načrtovani. Vodstvo novega političnega režima je hotelo deželo temeljito spraviti in pospraviti. Odstraniti ni hotelo le dejanskih sovražnikov, temveč tudi morebitne, potencialne politične nasprotnike. (Rant 2008, 217).

Kolona Hrvatov, zajetih 7. maja med Zidanim Mostom in Laškim, je bila pomorjena v nekaj dneh. Morili in zakopavali so jih v vsak za to primeren kraj. Večino teh grobišč so v nekaj letih zamaskirali oziroma pozidali ali prekrili z navoženim materialom. Ljudje se tega masakra dobro spominjajo, ne želijo pa povedati svojih imen ali se celo podpisati. Po njihovem pripovedovanju so bili prvi morilci, ki so jih poslali na Brnico³, Črnogorci. Slednji so nosili pletene črne kape s cofi. Uprli so se temu klanju in odložili orožje. Protestirali so, češ da niso prišli v Slovenijo pobijati otrok, starcev in žensk. Naložili so jih na kamione in, kot so dejali oficirji, so bili poslani v trinajsti bataljon. Domnevno počivajo v protitankovskem jarku v Mostecu pri Brežicah (Pučnik v Jančar 1998, 44–47).

4.2.1 Grobišča v Zasavju

Konfiguracija ozemlja okrog Hrastnika, Trbovelj in Laškega je hribovita, z ozkimi in globokimi soteskami. Zaradi rudnikov ter mnogo opuščeni rudniških rovov je veliko globeli in udrtin. Okolica je bila primerna za pokop večjega števila trupel. Potrebno jih je bilo le pripeljati na kraj zločina, jih pomoriti ali pa kar žive zmetati v opuščene rove, kot je bilo to v primeru Barbarinega rova. Preko teh krajev je po cestah bežalo okoli 30 tisoč hrvaških civilistov z domobranskim spremstvom. Zaustavili so jih pri Košnici blizu Celja. Pri Zidanem Mostu se je predala večja kolona Nemcev, pred Mostom pa se je razbežalo okoli 1.600

---

³ 457m visok vrh, ki leži približno 3km zračne linije zahodno od Celja. Čez Brnice poteka tako imenovana Savinjska planinska pot.

slovenskih domobrancev. Skozi te kraje se je vračal tudi del vrnjenih Hrvatov. Vsi ti ljudje večinoma počivajo v Zasavskem hribovju (Pučnik v Jančar 1998, 44–47). Tam so grobovi:

Rudniški jašek Barbarin rov – Laško.

Rudnik je bil zaprt leta 1942 po sabotaži. Postal je eno najstrašnejših grobišč v Sloveniji. V jašek so metali celo žive ljudi. Koliko ljudi je v tem rudniku in ob njem našlo smrt, ne bomo verjetno nikoli izvedeli. Rudarji Rudnika Trbovlje-Hrastnik so pod vodstvom sektorja za vojna grobišča pri Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve ter Muzeja novejšje zgodovine Slovenije v rudniku sv. Barbara – rov pri kraju Huda Jama pri Laškem prebili opečnat zid, ki je v stranskem rovu preprečeval dohod do jaškov, v katerih naj bi bilo množično grobišče pomorjenih v maju in juniju 1945. Vendar je sledilo neprijetno presenečenje, saj je bil rov v nadaljevanju umetno zasut. Ko so kasneje začeli izvažati nasutje, so naleteli na še večja presenečenja. Nasutju je sledil 80 cm debel betonski zid. Nato še eden, debel 120 cm, takoj za njim pa še 55 cm debel opečni zid. Med vsemi opečnatimi zidovi je bilo polno različnih preprek, predvsem tehničnih. Vseh pregrad je bilo enajst, rudniški rov pa je bil skrbno in temeljito zadelan v dolžini sto metrov. Ugiba se, da naj bi bilo v rovu do 12.000 žrtev (Glasilo hrvatskih branitelja 2009).

Po pripovedovanju še živih takratnih prebivalcev so bili prve žrtve slovenski domobranci, in to zadnjo nedeljo v maju 1945. S kamioni so jih zapeljali v kamnolom, nato pa v Barbarin rov. To so bile skupine ljudi, ki so jih odbrali v Slovenj Gradcu, Velenju, Kranju in na postaji v Celju. To je bilo jedro slovenske domobranske vojske. Tudi teharske žrtve, ki so jih odpeljali iz taborišča podnevi, so tam. Istega dne so kamione preusmerili k Barbarinemu rovu. Nihče od tamkajšnjih prebivalcev ni smel iz hiše. Hrvate so pripeljali tudi peš. V množici ljudi so bili tudi ljudje v nemških uniformah. Pravijo, da naj bi bilo skupno število umorjenih okoli 12.000. Grobišče v rudniku: v rovu se po 300 metrih zavije v levo. Čez nekaj deset metrov je bil dvigalni jašek, širok 4,5 x 4,5 metra in globok 72 metrov. Bil pa je še jašek za osebni prehod. Žrtve so prihajale do jaška gole. Pri jašku je morala žrtev poklekniti, po udarcu z rudarskim kladivom pa je bila z rudarskim krampom porinjena v globino teme (Žitnik 2000, 186–206).

Grobarji – danes upokojeni rudarji – so povedali: »Poslani smo bili na pokop žrtev: Po celi dolžini, ne samo v jaških, so ležala trupla moških, žena in otrok. Znosili smo jih desno od vhoda v rudnik v globeli in jih le slabo pokrili. Čez dve leti so jih izkopali nemški vojni ujetniki in jih ponoči odpeljali. Rudniški jašek pa je bil takoj po čiščenju hodnika zazidan.« (Žajdela 2009)

Grobišče Stari Hrastnik (Turberg) z Brnico

Štab za likvidacijo se je nastanil v Pustovi hiši. Kletni prostori so služili za slačenje, pod kozolcem pa je bilo »sodišče«. Tu so žrtve tudi vezali in v koloni vodili po hribu do udrtin v gozdu nad Brnico. Komando je imel major Ozne, ki si je kasneje sodil sam (Žitnik 2000, 186–206). Begunce so nagnali na travnik ob cesti za Stari Hrastnik in jih zastražili. Skupine, ki so prihajale k Pustovi domačiji, so štejele 300 do 400 ljudi. Prihajali so peš ali s kamioni. Morija se je začela 16. ali 17. maja 1945. Tu so pokopani Hrvati in večje skupine slovenskih domobrancev.

Grobišče Podmeja

V gozdu ob cesti Trbovlje-Marija Reka je več grobišč. Prebivalci, ki so takrat bivali na tem področju, so se v glavnem preselili v dolino. Spominjajo pa se pokola in grobišč, ki so jih zaznamovali z lesenimi križem. Tu so pokopane predvsem žrtve iz Zagorja, Hrastnika, Trbovelj in okolice Žalca, Prebolda in Celja. Zadnje so pobili 6. avgusta za zdajšnjim lovskim domom na Vrheh: Tu so bili pomorjeni tudi »razredni sovražniki«. Aretirali so jih po domovih in odpeljali v Trbovlje v zapor Forti, od tod pa na morišče (Žitnik 2000, 186–206).

Grobišče pod hribom Jelenca

Tu so pomorili več slovenskih družin in verjetno tudi hrvaških. Potok ob gostilni je bil več dni obarvan s krvjo. Žrtve so ležale več dni nepokopane, potem pa so jih ob potoku pokopali ujetniki.

Kapelica v Starem Hrastniku

Ob cesti na Kal je za kapelico grobišče slovenskih domobrancev.

Morišče Rajska dolina

Tu je sedaj smučišče. Ob brunarici je grobišče več družin slovenske narodnosti.

Grobišče na Marnu

Na vrhu vzpetine je kapelica. Levo od kapelice cesta zavije proti Turju, desno ob robu gozda pa je grobišče slovenskih domobrancev.

Žrtve so pobijali za štirimi pečmi, nato pa so jih v te peči tudi zmetali.

Na Visokem, Galetovem in Špicberku

Strelnski jarki so napolnjeni s hrvaškimi civilisti

Soteska potoka Boben

V ta grobišča so vozili ljudi iz trboveljskega zapora. Veliko je tudi grobov iz medvojnega časa. Od domačije Jenko do Zgornjih Čeč ob potoku Boben so grobovi slovenskih domobrancev (Žitnik 2000, 186–206).

4.2.2 Grobišča na Dolenjskem in Notranjskem

Najbolj znano je grobišče Krimska jama v gozdovih med Rakitno in Kožljekom, jugozahodno od Krima. Jamo so kot množičen grob aktivirali partizani 1. bataljona Ljube Šercerja spomladi leta 1942 in vanjo vse do italijanske ofenzive, julija 1942, metali zunaj jame ustreljene ali na drugačen način umorjene ljudi iz bližnje in daljne okolice. Nekatere žrtve so vrgli v jamo celo žive – ponoči je večkrat donelo njihovo vpitje – kar dokazuje najdeni skelet moškega s še nekaj nestrohnjenimi mišicami v sedečem položaju v kotu jame. Ugotovili so, da je nekoč 30-metrška jama globoka le še okoli 20 metrov, in sicer z vsem materialom, ki se je 50 let nabiral na dnu. Po oceni naj bi bilo človeških trupel, sedaj skeletov, še približno 7 m na debelo ali nekaj sto žrtev. Po podatkih »Črnih bukev« celo okrog 300. Vanjo so komunisti metali ljudi iz Menišije, Vidovske planote, Cerknice in od drugod. Tudi nezanesljivi partizani (trinajsti bataljon) so končali v jami ter 12 internirancev z vlaka, ki so ga ustavili partizani med vožnjo v Italijo, ki so jih partizani ustrelili. Tisti interniranci, ki se niso odločili ne za partizane ne za delovni bataljon, so bili še isti večer poklani pri jami in zmetani vanjo. Veliko je bilo žena in deklet. Komunisti so občasno grozili ljudem, da je »še prostor v Krimski jami.« Takšne grožnje so bile realne (Žitnik 2000, 186–206).

Na drugi strani Krima, nad Zgornjim Igom ob cesti na Krim, levo ob Košenici, je Koščevo brezno. Vanj so partizani zmetali domobrance iz šentviškega taborišča in tiste, ki so se prijavili oblastem prve dni v juniju 1945. Zadnja žrtev je bila umorjena pri breznu 30. oktobra 1945 in vržena vanj. Društvo je postavilo križ in žrtve pokopalo. Novejše raziskave kažejo, da so v breznu tudi lažje ranjeni domobranci (Žitnik 2000, 186–206).

Grobišče v vikend naselju Iški Vintgar je grobišče 52 težkih domobrantskih ranjencev, pripeljanih iz vojaške bolnice na binkoštno soboto. Pobiti so bili na jasi ob cesti in zmetani v obcestni jarek. Dokončno so jih pokopali bližnji kmetje. Društvo jim je postavilo križ in žrtve pokopalo. Nekaj sto metrov naprej je grobišče 42 Romov. Drugega maja 1942 so jih partizani obsodili na smrt pred gasilskim domom v Iški vasi. Pokolu so morali kot očividci prisostvovati okoliški kmetje in ti so jih morali tudi zakopati.

Grobišče za starimi žagami na Golem je v breznu za križem. Bilo je zasuto, vendar se še vedno pogreza. Domobranci, pomorjeni 26. julija, so bili pripeljani iz Škofovih zavodov.

Grobišče v Mačkovcu nad Robom z vzhodne strani ter nad Iško z zahodne strani je grobišče jetnikov z Notranjske. Vaške stražarje in civiliste so 29. oktobra poklali partizani Notranjskega odreda. Žrtev je okoli 70.

V grobu v Mačkovcu pri Zali je Frančiška Rutar iz Lešnjakov. Likvidirana je bila v prvih nočeh junija 1942. V Mačkovcu je več grobov iz leta 1942. Spomladi leta 1942 so partizani peljali na vozu večjo skupino Romov. Kje je njihovo grobišče, se ne ve.

Grobovi na Križni in na pobočju Račne gore v bližini Poljan: Žrtve, ki so tukaj pokopane, je obsodilo ljudsko sodišče, ki je bilo v gradu Snežnik. Soba, obložena z rdeči blagom in geslom »Smrt fašizmu – svoboda narodu« nad sodnikovo mizo, je bila zadnje slovo od življenja.

V grobišče Mihčevo brezno pri Bezuljaku so partizani 30. 7. 1942 med drugimi verjetno vrgli še živega Franca Hitija, roj. 1924, iz Begunj. Tri dni prej pa so v vasi umorili njegovega brata Janeza Hitija, predsednika fantovskega odseka Marijine družbe. Tretjega brata Vinka, starega 17 let, pa so umorili 29. 10. 1943 v Mačkovcu. Hitijevi fantje so morali umreti zaradi svojega krščanskega prepričanja, ki ga domači komunisti niso mogli prenašati. V Mihčevo brezno so 30. 7. 1942 vrgli med drugimi tudi 50-letno mater Knez in njeno 16-letno hčer Pavlo Knez iz Dolenjih Otav.

V grobu pod vasjo Setnik je pokopan oficir Nedičevih dobrovoljcev, ki je s skupino pobegnil z dvorišča Škofovih zavodov 29. maja 1945. Društvo mu je postavilo križ. Pokopan je bil po krščanskem, nato pa še po pravoslavnem običaju.

Grobišče v Podutiku: Pomorjeni in zmetani so bili v Brezarjevo brezno, nato prekopani na kraj, kjer je postavljen križ. Žrtve so pokopane. Pomorjeni so bili lažji domobranski ranjenci in še nekaj sto domobrancev, ki so se javili oblastem na poziv. Zagotovo je največ Hrvatov. Žrtev je od 800 do 1000. Lažji ranjenci so verjetno v Repičnikovem breznu nad Zgornjim Igom.

Grobovi žrtev iz Škofovih zavodov so za pokopališkim zidom pokopališča (cvingerjem) v Šentvidu.

Grobovi v gozdu nad Pijavo Gorico niso najdeni, leta 1946 je bilo najdeno le okostje rok. Grobovi amnestirancev iz Škofovih zavodov: V gozdu so bili amnestiranci pričakani in pomorjeni. Štiri žrtve so poznane, saj so iz bližnje okolice.

V grobišču na Travnici gori nekaj sto metrov od počitniškega doma so žrtve so vaški stražarji iz zapore ribniškega gradu. Koliko jih je, se ne ve (52 ali 102).

Grobišča v Mozelju: Nekaj sto metrov od Mozelja na livadi je več grobišč. In sicer obsojencev na kočevskem procesu in ostalih zajetih v Grčaricah in Turjaku, ki so bili zaprti v kočevskem gradu (Žitnik 2000, 186–206).

4.2.2 Grobišča v Kočevskem Rogu

Grobišče na križišču pri telefonskem drogu številka 86, 100 metrov oddaljeno od ceste: Majhen križ je bil postavljen leta 1990. Na njem piše: »Tudi mi smo umrli za domovino.« Sedaj je postavljen na smreko, ker se je zemlja posedla. V tem breznu so pomorjeni Nedičevi dobrovoljci in Ljotičevi policisti ter zagotovo tudi hrvaški domobranci (7–8 tisoč). 35. Grobišče pod Krenom je znano vsem. Tu potekajo žalne slovesnosti. Ob cesti za križem sta še dve jami, kamor so odlagali pripeljane mrtve. Leta 1949 so v jam pripeljali rabljene gume in jih zasuli, vendar se jami še posedata. Največ je hrvaških domobrancev. V breznu je križ z napisom: »Tudi mi smo umrli za domovino.«

V Grobišču Macesnova gorica sta dve brezni. Ob obeh stoji križ z istim napisom kot na ostalih. Iz prvega brezna so zbežali pričevalci naše najbolj tragične zgodovine. V teh brezni so sami slovenski domobranci.

Grobišče pod Rugarjevim klancem, približno 30 metrov od ceste: Brezno ni bilo minirano. Z odmetavanjem kamna se je prišlo do kosti in otroških sandalov. Verjetno so tukaj družine. Križ je bil pribit na bukev z istim napisom kot na ostalih.

Grobišče Žepna jama: Lokacija je nekaj sto metrov od Rugarjevega klanca in samo nekaj metrov za cesto. Tukaj so odlagali mrtve. Na jamo je bil nametan les.

Dvojno brezno na Cinkovem križu: Do brezna se pride po gozdni poti, desno od gozdne lope. Od ceste je oddaljeno več sto metrov. Na deblih so zasekani smerokazi. Tukaj so žrtve iz novomeških zaporov. Brezno je bilo minirano. Pred breznom stoji križ z istim napisom, kot je na ostalih. Govori se, da so žrtve tudi v Starih Žagah in desno ob poti v brezno Macesnove gorice, vendar je po 50 letih težko prepoznati jame.

Grobišče Cetežki gozd, kraj gozda Lukovnik: Nad Čužno vasjo v zidnici je oddelek Vosa v letih 1942–1943 izrekal sodbe v imenu ljudstva. Partizani so iz širše okolice vodili civiliste obeh spolov. V sklopu tega sodišča je bila tudi likvidacijska skupina. Po zaslišanju je ljudi odpeljala v gozd Lukovnik, jih umorila in zakopala. Po pogovoru s tamkajšnjimi krajanji je bilo grobov nad 50. Sedaj niso več vidni, čeznje je celo speljana nova pot.

Grobišča v Ruperč vrhu: V gozdovih Košen vrh in Ušivec je grobišče iz let 1942–1944. Tukaj je bilo partizansko taborišče in sodišče. Žrtve so iz Novega mesta in širše okolice.

Grobišče med Sekiriščem in Purkačem: Tukaj je grobišče slovenskih domobrancev iz Škofovih zavodov (Žitnik 2000, 186–206).

4.2.3 Grobišča amnestirancev⁴

Grobišče nad Rakekom: Po amnestiji 3. avgusta je večina amnestirancev šla domov. Nad Rakekom so jih prestregli domači terenci in jih pobili v gozdu Kamna gorica. Pomorjenih je bilo od 20 do 24. Sedaj je gozd posejan z macesni.

Grobišče amnestirancev v gozdu nad Pijavo Gorico: Žrtve so iz okolice, imena štirih so poznana.

Grobišče v gozdu Stehan pri Višnji Gori: Amnestiranci so iz širše okolice. Postavljen je križ.

Grobišče amnestirancev je tudi v gozdu za Brnikom. Obležje je postavljeno (Žitnik 2000, 186–206).

4.2.4 Grobišča na Gorenjskem

Grobišče pod Mežakljo: Grobovi so nevidni, zemljišče je spremenjeno. V Kosovi graščini je bilo taborišče repatriirancev, in sicer iz kazenskih in delovnih taborišč iz Nemčije. Preživeli povedo, da je prenekaterega vzela noč in ga ni bilo domov.

Grobišče nemških vojakov v Kranjski Gori: Večjo nemško kolono je v Kranjski Gori (13 tisoč) prestregla Hercegovska divizija, ki je prišla preko Vršiča. Nemci so položili orožje in nemoteno odšli preko Karavank (Hercegovci so spoštovali kapitulacijo), mrliče pa zakopali.

Grob je nad cesto pri bencinski črpalki pred Kranjsko Goro.

Grobišči Lancovo pri Radovljici: Kraj se imenuje Predgrad. Nad cesto in pod cesto sta grobišči hrvaških civilistov. Pobili so jih 15. in 16. maja 1945. Ocenjeno število žrtev je okoli 1.300.

Grobišče na Jelovici: Grobišče je brezno, imenovano Za vrtcem. Tu so jih pobili in zmetali v brezno nekaj dni kasneje kot v Lancovem. Žrtev je okoli 20. Med njimi so tudi znani domačini.

Nekje v bližini Begunj je grobišče gorenjskih podjetnikov. Pobiti so bili iz zaporov v Begunjah.

Grobišče brezno Drulovka ob progi med Kranjem in Škofjo Loko. Konec maja so vrgli v brezno 6 moških. Verjetno so bili iz Kranja. V Ljubljani sta še dve grobišči, in sicer domobransko pokopališče na Ljubljanskem gradu (bilo je vzorno urejeno, po vojni pa onečaščeno) in na ljubljanskem Strelišču. Tam so streljali in nekatere tudi pokopali v letih 1945 in 1946. To so samo znana množična grobišča, uradno še vedno zamolčana. Občasno

---

⁴ Amnestiranec oziroma pomiloščenec je človek, ki mu je odpuščena kazen. V Diploskem delu se termin nanaša na pripadnike kolaborističnih formacij, ki so bili izpuščeni na podlagi določil amnestije, ki je bila objavljena 3. avgusta 1945.

gorijo sveče, večkrat je bilo že postavljeno znamenje v obliki križa, pa so ga neznanci čez noč odstranili (Žitnik 2000, 186–206).

Ker Slovenija in sosednje države množično spreminjajo svojo infrastrukturo, je pričakovati, da bo prišlo do večjega odkritja novih zamolčanih grobišč, kar se je v letu 2009 tudi uresničilo, ko so odkrili novo grobišče tik ob slovenski meji blizu Rigonc na Hrvaškem; to samo nadalje dokazuje razširjenost pobojev. V jami pri Harmici naj bi bilo zakopanih 4500 trupel nemških vojakov, hrvaških ustašev in morda slovenskih domobrancev, je za Radio Krka povedal predsednik hrvaškega helsinškega monitorja Ivan Zvonimir Čičak. "Žrtve so bili nemški vojaki, med njimi okoli 450 oficirjev, in hrvaški ustaši. Če so bili med žrtvami tudi slovenski domobranci, še ne vemo. To bo pokazala nadaljnja preiskava," je povedal (STA 2009).

5 POLITIČNI VIDIK POBOJEV

Politični vidik povojnih množičnih pobojev je najlažje rekonstruirati in oceniti. Z zmago revolucionarne strani na Slovenskem, ki se je uspela simbolno povezati z zmago zaveznikov, ki so premagali sile osi (Nemčijo, Italijo in Japonsko), je absolutno politično oblast osvojila komunistična partija. Prevezla je vse ključne pozicije v državi in začela širiti svojo prevlado tudi na področje gospodarstva, uprave, sodstva, šolstva, znanosti, umetnosti, zdravstva, športa, in civilne družbe, ki je takrat obstajala predvsem v obliki mnogih društev. Vse politične odločitve so bile v rokah vodilnih komunistov. Uporaba teorije tako imenovane »enovitosti ljudske oblasti« je tudi teoretično odpravila zadnje strukturne ostanke pravne države v Sloveniji, saj je opravičevala ukinitev delitve oblasti, ki je bila od 18. stoletja naprej temeljni instrument demokratičnega odpora proti vsakemu absolutizmu. S tem je bila tudi v pravni teoriji odprta pot proti brezmejnemu voluntarizmu komunistične ideologije (Pučnik 1998, 44–46).

Poboji so človeška dejanja, ne dejanja narave ali zgodovine. Bistvo človeškega dejanja pa je to, da je svobodno; da se kljub vsem okoliščinam in pogojem človek navsezadnje zanj odloči sam: po svoji vesti, v skladu z njo ali proti njej. V mejah človeškosti. Zato pa naj bo tudi račun zanj izstavljen v mejah človeka. V mejah človeške odgovornosti; torej ne pod težo absolutne odgovornosti in krivde. Zločin še zmerom ni razviden. Žrtve kot take sicer niso več zamolčane, toda na pravni ravni zločin ni nič drugega kot zločin, storilci zločina pa so zločinci. Brez zločincev, naj ponovim, tudi zločina ne bi bilo. In v sedanji razpravi, ko se

giblujemo v območju zakonodajnih postopkov in njihovih rezultatov, zakonov, gre vseskozi prav zanjo. Zato spregled, v precejšnji meri pa tudi namerno omalovaževanje te, pravne ravni, neogibno vodi v brezpravje. Lažni zakoni kot zakoni laži odpirajo prostor brezzakonja. »Nenazadnje, tudi drugi narodi okupirane Evrope so po vojni neusmiljeno zunajsodno obračunavali z izdajalci.« (Bavcon 2003: 18).

Da, narodi (natančneje: posamezne skupine ljudi), ne pa, kot pri nas, država na čelu s komunistično partijo kot organizirano politično silo. Drugo, za mlajše generacije značilno obliko bega pred soodgovornostjo in sozadolženostjo izraža ravno tako znova in znova ponavljajoči se stavek: *To ni naša stvar, to je preteklost*. Toda obstoječi odnos do preteklosti (do bivšega Zločina in vse do sedaj neevidentiranih zločincev) je sedanji, ne pretekli odnos (Rihtar 2002, 121–130).

Prizadevanja policije v okviru akcije »Sprava« in vrhovnega tožilstva se iz povedanega zdijo obsojena na neuspeh. Če ne prej, pa pred evropskim sodiščem za človekove pravice. Pod določenimi pogoji pa bi preganjanje domnevnih še živečih storilcev pobojev, ki ga zahteva nekdanji ustavni sodnik Lovro Šturm, v Sloveniji vendarle lahko dobilo precej bolj neizpodbojno pravno podlago. In sicer pod pogojem ustavnih sprememb, ki bi v ustavo uvedle celotni 7. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah. Ta ima dva odstavka, ki se glasita takole: »1. Nihče ne sme biti obsojen za katerokoli dejanje, izvršeno s storitvijo ali opustitvijo, ki ni bilo določeno kot kaznivo dejanje po domačem ali po mednarodnem pravu v času, ko je bilo storjeno. Prav tako se ne sme izreči strožja kazen od tiste, ki jo je bilo mogoče izreči v času, ko je bilo kaznivo dejanje storjeno. 2. Ta člen ni ovira za sojenje in kaznovanje oseb za kako storitev ali opustitev, ki je bila v času, ko je bila storjena, kazniva po splošnih načelih, ki jih priznavajo civilizirani narodi.« Slovenska ustava namreč v 28. členu vsebuje praktično enak tekst prvemu odstavku, drugega odstavka pa ne. Ker evropske konvencije vstopajo v slovenski pravni red na ravni zakonov, jim je ustava nadrejena. Vse to zahteva čas, morebitna obsodba pa bi skoraj zagotovo pristala pred Sodiščem evropskih skupnosti. Poleg tega je domnevnih še živečih storilcev povojnih pobojev iz dneva v dan manj (Golob 2005, 114-119).

6 EVIDENTIRANJE GROBIŠČ

»Odkrivanje« grobišč se je začelo že v začetku 90. let prejšnjega stoletja, a se je kmalu prekinilo. S tovrstno problematiko so se ukvarjali ljudje in društva zunaj pristojnih organov, največ novinar in publicist Ivo Žajdela in Društvo za ureditev zamolčanih grobov. V posameznih občinah so v tistem času ustanovili občinske komisije, ki so se dela lotile na različne načine. Država se je v proces vključevala le deloma oziroma skoraj nič. Prelomnico je država dosegla, ko je bilo odkrito množično grobišče v Zgornji Bistrici septembra 2001. Zlasti po objavi oddaje Zločin, ki ne zastara avtorja Jožeta Možine in večji medijski pozornosti do drugih takrat odkritih grobišč se je vedno pogosteje postavljalo vprašanje, kdaj bo država pridobila seznam teh krajev in kdaj ter kako jih bo začela urejati. Sledila je izjava, v kateri se je Vlada RS zavezala, da bodo državni organi storili vse, da se grobišča najdejo, označijo, in kjer je potrebno, posmrtni ostanki tudi prekopljejo. Vlada pa je novi Komisiji Vlade RS za ureditev vprašanj prikritih grobišč med sedmimi nalogami dodelila tudi evidentiranje podatkov o številu in območju grobišč predstavnikov nezmagovite strani v II. svetovni vojni (Ferenc 2005, 30–33).

7 SKLEP

Vsak konec prinese nov začetek. Želim si, da bi se to zgodilo tudi danes, da bi Slovenci razkrili svojo zgodovino, jo začeli odkrito poučevati v šolah in se iz nje naučili pomembnih stvari. V naši domovini so se začeli poboji izvajati že nekaj let pred zaključkom vojne. Vsi, ki so delovali proti partizanskim enotam, so bili njihovi nasprotniki, torej »zločinci«. Sistem takratne družbe še danes ni povsem razjasnjen. Leto 1945 je na nek način prineslo zmago tistim, ki so bili takrat na strani partizanov, za domobrance in ostale nasprotnike takratnega režima pa je bil to šele začetek agonije, ki se je končala s kruto smrtjo ali pobegom v tujino. V hipotezi je bilo zapisano, da so bili poboji posledica izročitve domobranskih enot in civilistov jugoslovanskim oblastem. Ta izročitev pa je bila posledica dogovora med Titom in Churchillom; to hipotezo potrjujejo pozitivni dokazi, tudi zapisi pogovorov. Prav tako sta potrjeni tudi drugi dve hipotezi: čeprav še danes ni znano število vseh žrtev v grobiščih v Sloveniji, se zavedamo, da v njih niso le slovenski državljani, ampak tudi prebivalci bivših jugoslovanskih republik in nemški vojaki. Načini, na katere so iztrebljali ljudi, so bili verjetno tisto, kar me je pri raziskovanju te vsebine najbolj presenetilo. Vedel sem, da se je v svetu zgodilo veliko zločinov, kjer so trpeli civilisti, nikoli pa si nisem predstavljal, da sem del naroda, ki je tako kot nacisti zakopaval žive ljudi, ne glede na to, ali so bili to otroci, ženske ali odrasli moški. Množice so sprejele domobrance z neodobravanjem, kričanjem, poniževanjem in nesramnostjo, sosedi so se med seboj izdajali in morili. Črna pika v naši preteklosti. Vsa leta odraščanja sem po televiziji spremljal partizanske filme, ki so me navdajali s ponosom, bili smo na strani zmagovalcev, vendar mislim, da tista zmaga ni bila vredna kasnejšega nehumanega ravnanja.

Politiki so ustvarili dogovore, ljudje izvrševali dejanja, mi pa jih bomo poskušali razumeti in se z njimi sprijazniti ter jih nikoli več ponovili.

8 LITERATURA

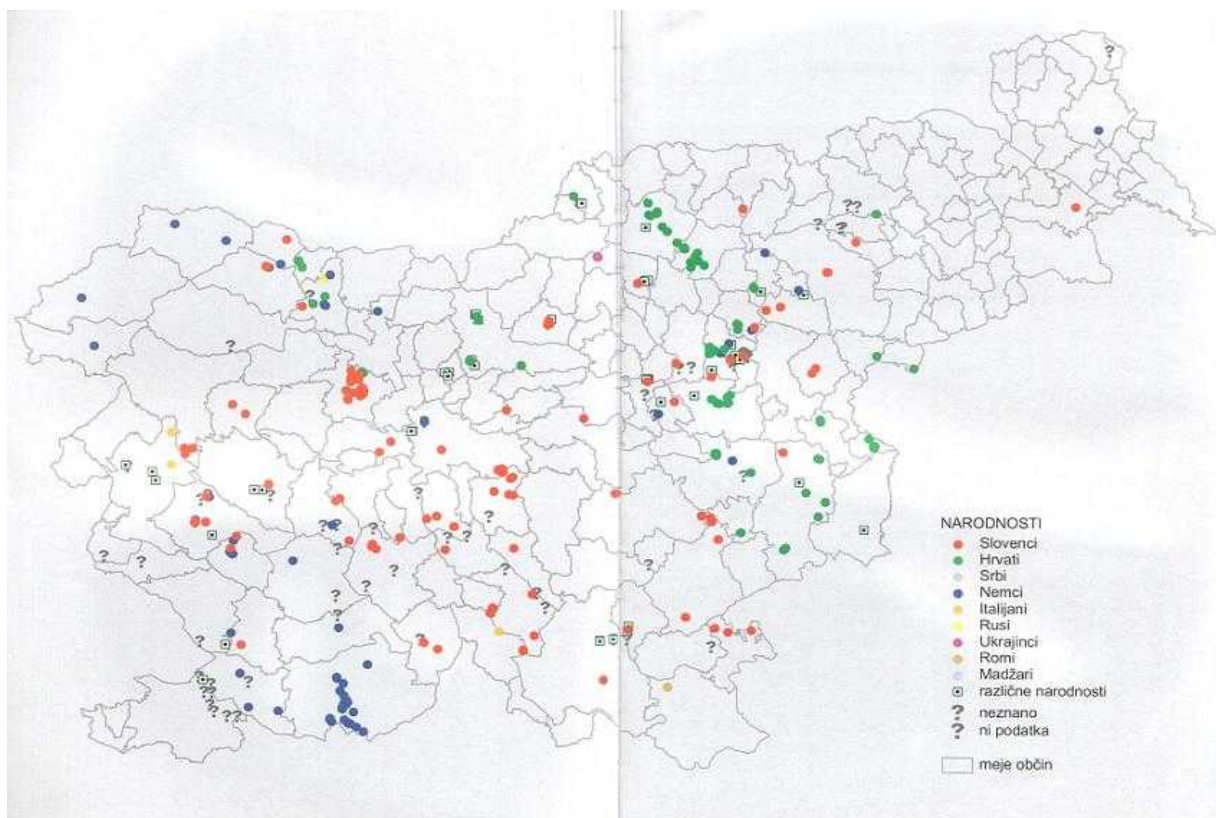
1. Bavcon, Ljubo. 2003. Histerična politika povečuje represijo. *Dnevnik* (22. november).
2. Božič, Branko. 1980. *Oris zgodovine Slovencev*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
3. Corsellis, John in Marcus Ferrar. 2007. *Slovenija 1945: smrt in preživetje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
4. Čepič, Zdenko, Damijan Guštin in Martin Ivanič. 2005. *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
5. Čepič, Zdenko, Fredo Gestrin, Bogo Grafenauer, Primož Hainz, Marko Ivanič, Janko Jeri, Milica Kacin-Wohinz, Vasja Melik, Metod Mikuž, Dušan Neček, Peter Petru, Jože Šorn, Jera Vodušek, Božidar Zakrajšek in Tone Zorn. 1979. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
6. Dolenc, Ervin in Aleš Gabrič. 2002. *Zgodovina 4*. Ljubljana: DZS.
7. Ferenc, Mitja. 2005. *Prikrito in očem zakrito*. Celje: Muzej novejše zgodovine.
8. Fischer, Jasna, Žarko Lazarević, Ervin Dolenc, Jurij Perovšek, Bojan Godeša, Zdenko Čepič in Aleš Gabrič, ur. 2005. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
9. Siol.net, Novice, Slovenija. 2009. Huda jama/Barbarin rov – Ljudski rod ne pamti ovakvo zlodjelo! *Glasiló hrvatskih branitelja – ratnih veterana Republike Hrvatske*, 4. junij. Dostopno prek:
http://www.dragovoljac.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3155&Itemid=8 (23. maj 2009)

10. Golob, Janvit, Peter Vodopivec, Tine Hribar, Janko Prunk in Milena Basta. 2005. *Žrtve vojne in revolucije: zbornik*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.
11. Griesser - Pečar, Tamara. 2004. *Razdvojeni narod*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
12. Hribar, Spomenka. 2004. Usoda spomenika – Veličastno dejanje, ki se ga danes komajda zavedamo. *Mladina tednik* 42. Dostopno prek:
http://www.mladina.si/mednik/200442/clanek/slo--sprava-spomenka_hribar/ (23. april).
13. Jančar, Drago, ur. 1998, *Temna stran meseca*. Ljubljana: Nova revija.
14. *Delo.si*. 2005. Povojni poboji: Zgodovinarji o Kardeljevi depeši Kidriču. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/o65926> (22. april 2009).
15. Rant, Jože. 2007. *Slovenski eksodus leta 1945*. Buenos Aires: el autor.
16. Selišnik, Urška. Vsaka vojna je grda stvar. *Novi tednik*. Dostopno prek:
http://www.novitednik.com/zapisi.php?id=78&id_zapis=338&m=5&l=2005 (12. april 2009).
17. STA. 2009. Na Hrvaškem tik ob slovenski meji so odkrili množično grobišče s 4500 trupli. *Novice.Dnevnik.si*, (3. april).
18. Stanovnik, Justin. 2008. *Slovenija v senci nedokončane preteklosti*. Ljubljana: Družina.
19. Ti. K./STA. 2009. *Partizani krivi za še eno množično grobišče*. Dostopno prek:
<http://www.delo.si/clanek/78576> (30. april 2009).
20. Tolstoj, Nikolaj. 1990. *Trilogija o poboju vojnih beguncev iz leta 1945: Vetrinje, Teharje, Rog*. Maribor: Založba za alternativno teorijo.
21. Vodopivec, Peter. 2004. *Slovenska zgodovina 1780–2004*. Ljubljana: Slovenska matica.

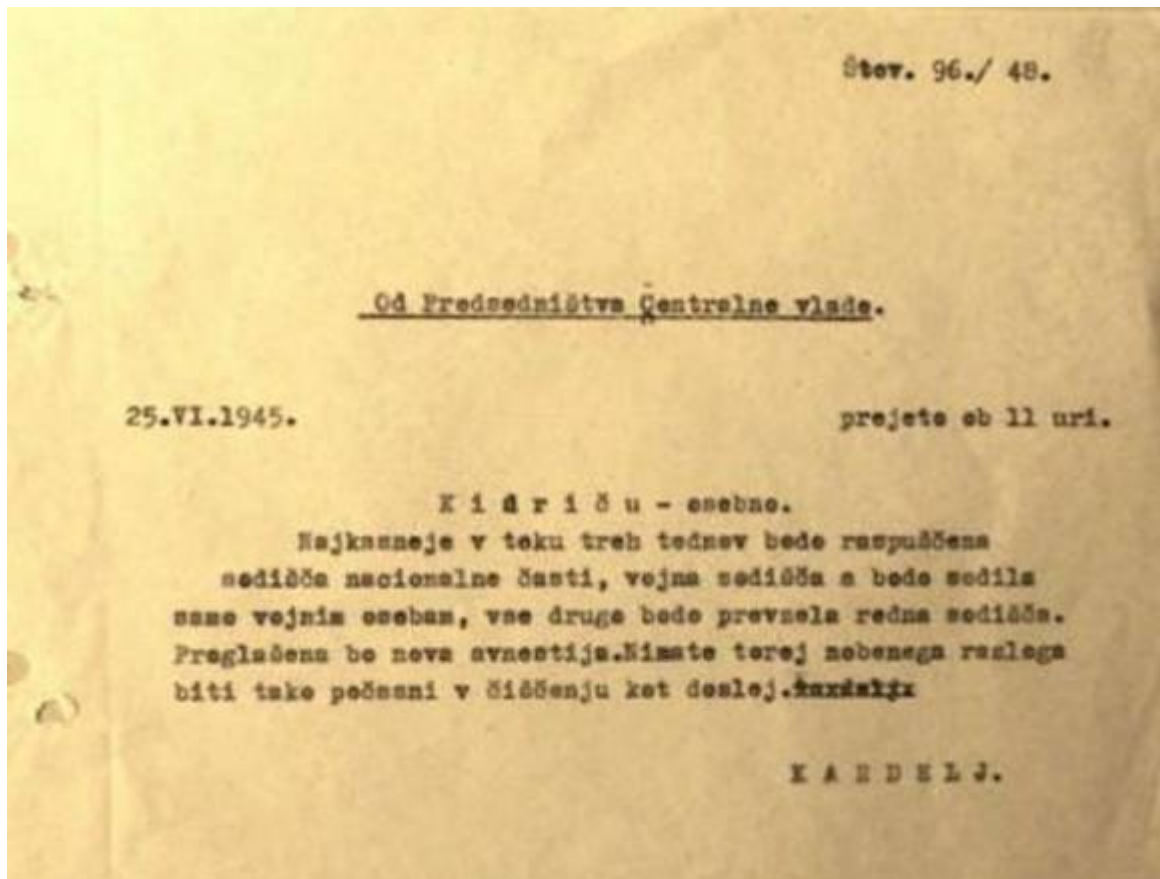
22. Vodušek, Starič Jerca. 1992. *Prevzem oblasti 1944-1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
23. Zadnik, Štefka in Ivan Križnar. 1990. *Zgodovinska čitanka 8*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
24. Žajdela, Ivo. 2009. Ali so v rudniških jaških pomorjeni domobranci?. *Družina*.
Dostopno prek:
<http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/648A9B47CAEB0DE7C1257578002BF2F?OpenDocument> (15. marec 2009).

Priloga A: Zemljevid prikritih grobišč po Sloveniji

Vir: Ferenc, Mitja. 2005. Prikrilo in očem zakrito.

**Priloga B: Pismo Edvarda Kardelja Borisu Kidriču o prepočasnem
»čiščenju«**

Vir: Povojni poboji: Zgodovinarji o Kardeljevi depeši Kidriču.

Priloga C: Osrednji državni spomenik zamolčanim žrtvam poveljnih pobojev.

Vir: Hribar, Spomenka. 2004. Usoda spomenika.